

«ЕФЕКТ ЖУЛЬВЕРНІЗМУ» І ДЕЯКІ ПСИХІЧНІ АСПЕКТИ ПІЗНАВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УЧНІВ У РОБОТІ З КАРТОЮ

У статті йде мова про такі психічні аспекти пізнавальної діяльності учнів під час роботи з картами, як сприйняття, пам'ять, увага, мова. Піднято проблему впливу карти на психіку учня через її дизайн у шкільних і популярних атласах при реалізації «ефекту жульвернізму», тобто для досягнення загальної картографічної грамотності у сучасному суспільстві.

Ключові слова: «ефект жульвернізму», сприйняття, пам'ять, увага, мова.

V. Gnyedashev

«JULES VERNEISM EFFECT» AND SOME OTHER MENTAL ASPECTS OF PUPIL'S COGNITIVE MAP WORKING ACTIVITY

The article deals with such mental aspects of pupil's cognitive map working activity as perception, memory, attention, speech. The author raises the problem of map influence on pupil's psychics through its design in school and popular atlases at «Jules Verneism effect» realization to achieve common cartographical competence in modern society.

Key words: «Jules Verneism effect», perception, memory, attention, speech.

Вступ. Розвиток пізнавальних психічних процесів завжди був суттєвим фактором і показником становлення особистості учнів. Він визначав і визначає якість засвоєння і сприйняття інформації про оточуючий світ, забезпечуючи її переосмислення, збереження і відтворення. Саме цим торується фундаментальний процес привласнення дитиною у навчальному процесі багатого досвіду людства і забезпечується безперервність виникнення та розвиток психічних функцій.

Вихідні передумови. Картографічна грамотність залежить від багатьох факторів. Важливим серед них є дотримання принципів створення картографічного твору, які й визначають психічні особливості пізнавальної діяльності учнів та студентів. У розвитку сучасної картографічної освіти, створенні різнопланових картографічних творів та їх оцінки багато зроблено М.М. Баранським, Г.Ю. Грюнбергом, В.О. Шевченком, І.Ю. Левицьким, К.А. Саліщевим та багатьма іншими вченими. На практиці у підходах до створення сучасних карт та атласів, розробках вимог щодо їх навчально-пізнавального аспекту вирізняються дослідження А.М. Байназарова, Д.О. Ляшенка, Н.С. Кулматової, Г.О. Пархоменко та ін. Сьогодні різноманітною картографічною продукцією насичений і ринок. А отже, створена широка теоретична і практична база для реалізації безперервної картографічної освіти у навчальних закладах.

Постановка проблеми. Та не дивлячись на всю багатоплановість картографічних досліджень, випуск сучасної картографічних продукції

та певну широту їх використання в освітній практиці, ще залишається відкритим питання про роль географічних карт у психічних аспектах пізнавальної діяльності учнів.

Мета даної статті – висвітлити вплив географічної карти на деякі психічні аспекти розвитку пізнавальної діяльності учнів у процесі реалізації безперервної картографічної освіти.

Виклад основного матеріалу. «Ефект жульвернізму» як один із підходів у розвитку безперервної географічної і картографічної освіти спирається, у першу чергу, на якість та інформативність географічних карт і сформованість навичок самостійної роботи учнів. Ключовими аспектами даного процесу є елементи *біхевіористичної* (закони ефекту, повторювання, готовності), *когнітивної* (отримання нової інформації, трансформація знань, адекватність способів отримання інформації) та *діяльнісної* теорій навчання. А «відмінність між теоріями визначається тим, як розуміється природа процесів навчання, що в ньому виділяється в якості предмета вивчення...» [6, с. 9].

Карти в атласі, як, до речі, і сам атлас, повинні певним чином сприйматися учнем. Вони мають відповідати принципам, що є основою їх створення [1, 2], а отже, повинні існувати певні відносини «між фізичними збудниками і психологічними реакціями» [4, с. 14], з урахуванням вікових особливостей учнів цілісно психічно відображати предмети і явища та їхні властивості у сукупності. «Власне суть карти передбачає, що вона: передає інформацію у специфічній формі та забезпечує (за допомогою суб'єктивних дій укладача) її «зняття» з карти і подальше використання у будь-якій формі» [6, с. 40].

Звідси будь-яка інформація, будь-які знання людина може отримати тільки безпосередньо через власні переживання. «Ні з якого описання, яким би яскравим воно не було, сліпий не пізнає пишнobarвності світу, а глухий – музичності його звучання так, аніж якби він їх безпосередньо сприймав; ніякий психологічний трактат не замінить людині, яка сама не відчула любові, захоплюючої боротьби й радості творчості, того, що вона відчула б, якби сама їх пережила» [5, с. 10]. Тобто, йде процес відображення існуючої дійсності через її сприйняття. «Будь-який психічний факт – це і шмат реальної дійсності, і відображення дійсності» [5, с. 10]. Так формується певний реальний образ. Згідно з теорією діяльнісного навчання, «образ завжди є результатом, продуктом певних дій» [6, с. 7].

Таким чином, відображення існуючої дійсності починається з процесу її сприйняття. У нашому випадку сприймаються як географічна карта в цілому, так і образи на ній, які фіксуються властивостями самих об'єктів: розміщенням, напрямком руху, тривалістю зовнішнього подразнення на сам суб'єкт сприйняття. Звідси виникає якість розпізнавання зовнішніх стимулів, які визначаються певними властивостями самого процесу сприйняття: предметність, цілісність, константність, структурність та узагальненість.

Включення процесу сприйняття у картографічний метод як психічної основи «ефекту жульвернізму» стає провідним компонентом мислен-

ня, а отже має регулююче значення. Розвиваються властивості сприйняття конкретним учнем картографічного твору: вибірковість, осмисленість, цілеспрямованість, категоріальність, рефлексивність тощо. Важливого значення для пізнавальної діяльності набувають ці властивості у контексті індивідуального розвитку учнівської спостережливості. У друкованих географічних картах втілюється рівень її розвитку. Різноманітність та яскравість у деяких сучасних, особливо дорогих, атласах кожної сторінки (малюнки, тексти, схеми, діаграми) у більшості випадків знижує спостережливість. Сама карта часто навіть відступає на другий план, губиться серед яскравого оточення, а отже, знижується її сприйняття. Учень у першу чергу сприймає ті малюнки, але втрачає бачення основного – карти. Навіть зникає предметність тематичної карти. Отже, через порушення принципів створення карти порушується цілісність її сприйняття. Тому у створенні атласів потрібна певна пізнавальна стандартизація, або мовне спрощення змісту географічних карт через «триєдиний чинник її привабливості»: 1) найправдивішу передачу основних особливостей території, 2) мінімізацію ускладнень у накресленні тих чи інших знаків, 3) спрощення передачі зв'язків між різними об'єктами і явищами [7].

На розвиток в учнів спостережливості потрібен час, тобто певний його проміжок – для безпосередньої дії карти на зоровий аналізатор. Саме візуальний метод аналізу карти є найпоширенішим і найважливішим у роботі з нею. Сприйняття географічної карти тісно пов'язане з увагою учнів, тобто спрямованістю і зосередженістю їх свідомості на певних об'єктах при одночасному відверненні від інших подразників. Завдяки увазі учня забезпечується вибірковість і глибина психічного відображення предмета (тобто, карти), протікання таких психічних процесів, як відчуття, запам'ятовування та ін. Увага – найнеобхідніша психічна умова оволодіння школярами широкими географічними знаннями та вміннями і навичками роботи з картою. Залежить увага від кількості діючих на зорові аналізатори подразників, але сприймаються найбільш значущі.

Вибірково-спрямований характер психічної діяльності учня і є сутністю уваги. Увага взагалі є серцевиною психічних процесів пізнання, що обов'язково враховується в «ефекті жульвернізму». Розрізняють увагу зовнішню і внутрішню. Процес пізнання у роботі учнів з картографічними творами проходить від зовнішнього вигляду карти в атласі (особливо від загального вигляду або дизайну кожної сторінки) до формування внутрішньої уваги через власні думки, переживання, внутрішній світ учня. Завдяки «ефекту жульвернізму» в роботі з картографічним матеріалом в учнів розвивається увага трьох видів. *Мимовільна* увага визначається властивістю картографічного твору, з яким учень безпосередньо працює: несподіваність, яскравість, незвичайність і таке інше. *Довільна* увага керується самим учнем, а отже визначається свідомо поставленою метою і підтримується завдяки постійним вольовим зусиллям. *Післядовільна* увага викликає зацікавленість

самим процесом пізнавальної діяльності, а вольові зусилля при цьому зникають. Таким чином, «ефект жульвернізму» сприяє розвитку в учнів переважно мимовільної і післядовільної уваги, а тому не призводить до швидкої втомлюваності та базується на стимулі «цікаво».

Працюючи з картою, учень завжди має стимул розвивати в собі якості уваги, а сама карта повинна бути і є цим стимулом. Учень, у першу чергу, сконцентровує увагу, тобто зосереджується на об'єкті своєї роботи – географічній карті. Концентрації уваги сприяють завдання типу: «знайти на карті», «вписати по групах, видах річки, міста, села, рівнини» і т. і. А якщо для зорових аналізаторів об'єктів-подразників багато (а іноді – надлишок), і вони один яскравіший за другий? Дитина на додачу має ще й поганий зір або хворіє, схильна до швидкої втомлюваності або взагалі втомилася від навантаження. Відбувається зворотний процес – розконцентрація уваги.

Концентрація уваги учня завдяки можливості максимально охоплювати всю карту (зміст, топоніми) веде до розподілу і одночасному утриманню в полі зору кількох об'єктів. Таким чином, другорядних об'єктів повинно бути небагато. Як доводить практика, більшість учнів одночасно може працювати з трьома, іноді з чотирма об'єктами. Тут потрібно мати напрацьоване вміння переключення, або довільно-свідоме перенесення уваги з одного об'єкта на другий. А от відвернення уваги при наявності яскравих другорядних об'єктів (малюнків, схем тощо) має нерегульований характер. Саме цим і гальмується стійкість та обсяг уваги. На підставі сконцентрованості уваги учнем складається звіт про власну пізнавальну діяльність, результатом якої буде об'єктивна самооцінка.

Для реалізації «ефекту жульвернізму» важливим психічним моментом пізнавальної діяльності учнів є умови й механізми виникнення уваги та знання вчителем особливостей уваги конкретного учня, особливостей його поведінки. Тобто, відбувається реалізація принципу індивідуально-особистісного навчання через урахування психічних процесів пізнання. Завдяки сформованим психічним процесам сприйняття та уваги, учень розвиває процес пам'яті. Ключовою фігурою у розвитку даного психічного процесу є вчитель, який виступає також безпосереднім організатором міцного запам'ятовування всього необхідного обсягу географо-картографічної інформації. А тому в першу чергу до вчителя ставиться вимога достеменного знання протікання процесів пам'яті: фіксації, збереження, подальшого відтворення та забування отриманої інформації.

Успішне запам'ятовування діє як настанова для учнів: 1) певне коло об'єктів, час, діяльне оперування цими об'єктами; 2) наявність стійкої концентрованої уваги та інтересу до матеріалу; 3) сприятливий емоційний стан суб'єкта, хто запам'ятовує. Таким чином, іде робота на успіх! Якість запам'ятовування залежить від подання і сприйняття відповідного обсягу інформації, а також від сформованості в учнів умінь та навичок робити самостійно аналіз, синтез, співвіднесення, порівняння, узагальнення, а

також наводити приклади. Та провідну роль у процесі запам'ятовування відіграє парціальна наступність. У процесі формування психічних аспектів пізнавальної діяльності учнів урахується також наявність двох типів запам'ятовування: смислового і механічного. *Смислове запам'ятовування* – це, перш за все, глибоке розуміння сприйнятого матеріалу, а *механічне запам'ятовування* досягається тільки багаторазовим повторенням. Отже, первинним є смислове запам'ятовування, а вторинним – механічне. Механічне запам'ятовування може мати ефективність у разі виконання завдань типу «відшукати зв'язки з відомим» (або цікавим), «знайти залежності», «зробити зіставлення». Це можливе у разі роботи з додатковою інформацією для створення певного образу. Важливим моментом проявів психічних процесів пізнання учнів є продуктивність самої пам'яті.

Наступним проявом психічних аспектів у роботі з географічною картою є мова. Адже тут проявляється як її експресивність, коли задіяні переживання учня (емоційний стан сприйняття інформації), так і її імпресивність (дія на співрозмовника). Мова виступає і як пізнавальний фактор. Але, в першу чергу, мова виступає учасником формування мети діяльності. Мова – фактор індивідуальної пізнавальної діяльності. Учень вчиться робити доповіді, складати короткі усні оповідання, або просто передавати отримувану інформацію безпосередньо з карти (так зване коментування своєї діяльності). Окрім того, мова спрямована і на розвиток спілкування з іншими учнями (ведення діалогу, опанування). Тобто, мова як загальне психічне явище – основа свідомості індивіда. Структура мовної дії, як правило, збігається зі структурою будь-якої дії, що її виконує учень. Мова і дії послідовно разом проходять фази: орієнтування, планування, реалізації, контролю. «Ефект жульвернізму» сприяє широкому розвитку мовлення, яке залежно від індивідуальних можливостей учнів буває двох видів. *Активне мовлення* сприяє тому, що учні вчать кожну конструкцію своєї розповіді будувати як нову (короткий текст). Другий вид – *реактивне мовлення*, що дозволяє учням вибудовувати ланцюжки мовних стереотипів. Формується мовлення у трьох напрямках. Перший поєднує зовнішнє (спілкування) і внутрішнє (самопояснення, розмірковування). Другий представлений усним і писемним мовленням. Якщо перший тип залежить від темпу, то другий має властивість ригідності (сталості). Третій напрям – монологічне і діалогічне мовлення [3].

Висновки. Таким чином, в основі «ефекту жульвернізму» лежать психічні процеси пізнання: сприйняття, пам'ять, увага, а вже від них іде розвиток мовних здібностей. Прояви вони мають практично у всіх сферах навчальної діяльності учнів, зокрема у пізнанні оточуючого світу через географічну карту. Тим самим формується картографічна грамотність підрастаючого покоління, успішно забезпечується як розвиток знань, умінь та навичок у школярів, так і реалізація безперервної географічної та картографічної освіти. Окрім того, важливим моментом у даному питанні є врахування видавничими картографічними центрами психічних аспектів

пізнавальної діяльності учнів у підходах не тільки до якості картографічної продукції, а й до дизайну сторінок атласів.

Рецензент – канд. геогр. наук, доц. В.П. Воронка

Література:

1. *Байназаров А.М.* Принципи розробки еколого-природоохоронного атласу адміністративної області як засобу навчання // Модернізація і реформування середньої, вищої і післядипломної географічної та картографічної освіти в країнах СНД: досвід, проблеми, перспективи: Мат-ли XII Між народ. наук.-метод. семін. – Вінниця: Антекс-УЛТД, 2003. – С. 330–334.
2. *Байназаров А.М.* Принципи розробки регіональних атласів освітньої галузі // Картографія та вища шк.: Зб. наук. праць. – К.: Ін-т передових технологій, 2007. – Вип.12. – С. 144–147.
3. *Загальна психологія: Підруч. для студ. ВНЗ / За заг. ред. С.Д. Максименка.* – К.: Форум, 2000. – 543 с.
4. *Кульматова Н.С.* Роль дизайну у створенні картографічних творів. Використання кольору при створенні картографічних творів // Картографія та вища шк.: Зб. наук. праць. – К.: Ін-т передових технологій, 2007. – Вип.12. – С. 12–21.
5. *Рубинштейн С.Л.* Основы общей психологии. – СПб: Питер, 2001. – 712 с.
6. *Талызина Н.Ф.* Педагогическая психология: Учеб. пособ. – М.: Академия, 1998. – 288 с.
7. *Шевченко В.О.* Гносеологічна сутність карти та триєдиний чинник її привабливості // Картографія та вища шк.: Зб. наук. праць. – К.: Ін-т передових технологій, 2008. – Вип.13. – С. 40–42.

УДК 37.016 : 91

Н.С. Голота

СЗОШ № 297, м. Київ

ВИКОРИСТАННЯ ОСОБИСТІСНО ОРІЄНТОВАНОЇ ТЕХНОЛОГІЇ В ШКІЛЬНІЙ ГЕОГРАФІЧНІЙ ОСВІТІ

У статті визначена її суть, наведений приклад практичного втілення технології особистісно орієнтованого навчання. У вихідних передумовах стисло представлений поетапний розвиток теоретичних засад особистісно орієнтованого навчання. Основна частина містить власний досвід авторки статті на прикладі проведення уроку географії. Висновком є важливість та перспективність використання інноваційних технологій, зокрема і особистісно орієнтованого навчання, в практиці викладання в школі основ наук. Для учителів географії (історії, біології), а також тим, хто зацікавлений сучасними шкільними технологіями.

Ключові слова: досвід, технології, особистісно орієнтоване навчання.

N. Golota

PRACTICAL USING OF PERSONALITY ORIENTED TECHNOLOGY AT SCHOOL'S GEOGRAPHY EDUCATION

The main point is defined in the article. There is an example in embody of personality oriented technology at school. The personality oriented technology's development of